

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 349

MOLLA SADRÂ'DA ÖLÜM SONRASI HAYAT

Mahmut MEÇİN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cd. Uğurlu İş Merkezi No: 97/24
Tel: 0 312. 341 00 02 İskitler/ANKARA
(Sertifika no: 14721)

1. Baskı: Mart 2020

ISBN: 978-605-7570-87-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MOLLA SADRÂ'DA ÖLÜM SONRASI HAYAT

Mahmut MEÇİN

Ankara 2020

Mahmut MEÇİN

1981 yılında Silvan'da doğdu. Lisans eğitimini 2005 yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek lisansını 2013 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde “*Sadrâ'ya Göre Ölüm Sonrası Hayat*” başlıklı teziyle yaptı. Doktorasını 2019 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “*Molla Sadrâ'da Zaman Anlayışı ve Tarih Bilinci*” başlıklı teziyle tamamlayarak felsefe doktoru oldu. Yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ	7
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
Problemin Mahiyeti ve Amacı	13
Araştırmanın Yöntemi	16
Teknik Terimler	16
Molla Sadrâ Kimdir?	19

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA SADRÂ'DAN ÖNCE ÖLÜM SONRASI HAYAT DÜŞÜNCESİ	25
1.1. Antik Yunan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat	25
1.2. Kur'an'da Ölüm Sonrası Hayat	35
1.3. Sadrâ Öncesi İslam Felsefesinde Ölüm Sonrası Hayat	44
1.3.1. Kindî	44
1.3.2. Râzî	46
1.3.3. Fârâbî	47
1.3.4. İhvân-ı Safâ	50
1.3.5. İbn Sînâ	56
1.3.6. Gazzâlî	60
1.3.7. İbn Rüşd	64
1.3.8. Sühreverdî el-Maktul	68
1.3.9. İbnü'l-Arabî	70

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA SADRÂ'DA ÖLÜM SONRASI HAYAT DÜŞÜNCESİNE TEMEL TEŞKİL	
EDEN KAVRAM VE ÖĞRETİLER	75
2.1. Sadrâ'nın Felsefe Sisteminin Genel Tabiatı	75
2.2. Sadrâ'nın Hareket-i Cevherî (Özel Dönüşüm) Teorisi	77
2.3. Nefsin Mahiyeti ve Bedenle ilişkisi	84
2.4. Tenasüh	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM SONRASI HAYAT VE KEYFİYETİ -----	97
3.1. Ölümün Hakikati ve Nefsin Ölüm Sonrası Serencamı -----	97
3.2. Kabir Hayatı -----	103
3.3. Meâdın Keyfiyeti -----	108
3.4. Ba's ve Haşir -----	126
3.5. Sırat -----	130
3.6. Amel Defterlerinin Dağıtımı -----	134
3.7. Hesap ve Mizan -----	141
3.8. Cennet ve Cehennem -----	144
SONUÇ -----	153
KAYNAKÇA -----	163

TAKRİZ

Bundan yaklaşık otuz beş yıl kadar önce Orta Doğu Teknik Üniversitesinde felsefe sistemleri üzerine bir ders vermiştim. Bu dersi verdikten sonra yaptığım çalışmalar neticesinde felsefe sistemi veya bizim geleneğimizdeki adı ile “nizam” kurma işi, bilimsel bir çaba olup, “felsefe” olarak bilinen bilimin konusu olduğu kanaati bende oluştu. Durum böyle olunca felsefe tarihindeki çalışmalarını incelediğimde dikkatimi çeken husus da belirginleşmeye başladı ve felsefenin tanımını sistemler açısından yapmaya başladım. Zira felsefe tarihini inceleyince, filozofların çabalarının umumiyetle ya nizam kurma, ya da nizam kurmaya yönelik sorunları ele alma olduğunu görebiliriz. Sistem, açık-seçik ve adım adım, düzenlice geliştirildiği için soyut ve kavramsaldır. Ancak, “açık-seçik” derken, herkesin anlayabileceği bir dille ifade edilmiş olma özelliğini kast etmiyorum. Belirtmek istediğim husus, felsefî anlamda açık-seçik olarak ifade edilmiş bir zihniyet, düzenli bir kavramsal ifadelerdir. Bu şekilde geliştirilen fikirler felsefede uzman olmayanlar için açık ve seçik olmayabilir. O halde felsefenin, tarihini de göz önünde tutarsak felsefede, devamlı bir şekilde şu iki konudan birinin veya her ikisinin birden istisnasız her filozof tarafından işlendiğini görmekteyiz: 1. Sistem kurma, 2. Sistemle ilgili sorunlara çözüm arama. Bizce bu çabalar felsefenin bir disiplin olarak “sistem kurma bilimi” olduğunu açıkça göstermektedir. Demek ki, felsefenin nizam (sistem) kurma veya bununla ilgili sorunlar, konusunu oluşturmakta ve belli bir yöntemi bulunmaktadır. Bu açıdan felsefede birçok nazariyenin ve bu çerçevede oluşmuş bir bilgi birikiminin de bulunduğunu gözlemleyebileceğimize göre, felsefenin bir bilim olduğunu savunabiliriz. Sonuç olarak da felsefenin bir sistem bilimi olarak tanımlanması gerektiğini savunmuşum.

Bu hususu dile getirmemin sebebi Molla Sadrâ'nın bir sistem filozofu olduğunu belirtmek ve burada takdim edilen çalışmanın da bunu bir nispette gösterdiğini belirtmektir. Mahmut Meçin'in bu çalışması her ne kadar Sadrâ'nın felsefe sisteminde tek bir konuya odaklanmış ise de onun neredeyse her görüşü bütün sistemi ile o kadar bağlantılıdır ki, onun ontolojisini ve özellikle bilgi teorisi ile bunlarla bağlantılı diğer bazı görüşlerini özetlemek zorunda kalmıştır. Bunun için Mahmut Meçin de hem girişte hem de ikinci bölümde onun varlık, mahiyet, teşvik ve hareket teorilerini burada yeterli olacak miktarda açıklamaya çalışmıştır.

Bu çalışmanın önemi sistemlerin özellikleri açısından sistem içerisinde ortaya konan her bir teorenin bir biri ile ne kadar irtibatlı olduğunu göstermesidir. Bu açıdan bir sistemi oluşturan unsurları beş başlıkta toplayabiliriz: ıstılah düzeyindeki kavramlar, teoriler, öğretiler, alt sistemler ve üst sistemler. Alt ve üst sistemler, kavram, teori ve öğretilerden oluşan bütüncül bilimlerdir. Mesela Sadrâ'nın sisteminde fizik, üst sistem, psikoloji ise alt sistemdir. Üst ve alt sistemler bir birleri ile olan ilişkilerine göre belirlenirler. Dolayısıyla fizik psikolojiye nispetle üst sistem olduğu halde ontolojiye nispetle Sadra felsefesinde alt sistem olur. Yani Sadrâ'nın da savunduğu öncelik ve sonralık, bir sistem içindeki bütünlüklerin üst ve alt konumda oluşlarını belirler. Burada hemen şunu da belirtelim ki "bütünlük" derken bilimleri kast ediyoruz; yani kavramların, teorilerin ve öğretilerin oluşturduğu her bir bütünlük bir bilimi temsil etmektedir. Ayrıca her bir bütünlük içerisinde alt bütünlükler de olabilir ki bunlar da bilimlerin alt dallarını temsil ederler. Bu hususlar dikkate alındığında Sadrâ'nın özgünlüğü görülebilir. Aksi halde sistemi içerisinde savunduğu birçok görüş kendisinden önce diğer filozoflar tarafından ortaya konmuştur. Bu hususları biraz daha açmaya çalışalım.

Evvel emirde eserlerinde yansıttıkları öğretiler açısından filozofları iki sınıfta ele alabiliriz: 1. Sistem filozofları; 2. Sorun filozofları. Sistem filozofları, eserlerinde bir felsefî düzen kuran filozoflar olup bunlar da iki kısma ayrılabilir: a) Düzenli sistem filozofları; b) Düzensiz nizam filozofları. Düzenli nizam filozoflarına

örnek: Aristoteles, Plotinus, Fârâbî, İbn Sina, Molla Sadrâ, Hobbes, Spinoza, Kant, Hegel, Whitehead; düzensiz nizam filozoflarına, Eş'arî, Mâtûrîdî, Kindî, Râzî, İbn Teymiyye, İbn Arabî, Descartes, Locke, Stuart Mill, Nietzsche, Kierkegaard ve Russell örnek olarak verilebilir. Sorun filozofları ise belli bir sistem kurmayıp, kendinden önce kurulmuş belli bir felsefi sistem çerçevesinde çeşitli felsefi sorunlara cevap arayan filozoflardır; Sokrates, Platon, birçok Aristoteles şârihi, İbn Miskeveyh, Mâverdî, Âmirî, Ebherî, St. Anselm, Bruno, Pierre Gassendi, Malebranche, Voltaire, Pascal ve Rousseau gibi.

Bir felsefe sistemi, nazârî bir felsefe öğretisi etrafında düzenlice örülmüş kavramlar yumağının oluşturduğu bir bütündür. Onun için felsefe sistemleri, bilimsel olarak kurulan nazariyeler bütünlüğüdür. Bu açıdan bir dünyagörüşlerine benzerler ancak sistemler bilimsel oldukları halde dünyagörüşleri olmak zorunda değildir. Şayet bir dünyagörüşü bilimsel olarak kurulursa bu da felsefe sistemine dönüşmüş olur. Bu açıdan ortaya konan kavramsal tasvir meselâ Fârâbî'nin *Medînetü'l-Fâdila*'sında veya Spinoza'nın *Etika*'sında olduğu gibi (buna diğer iki örnek de İslam felsefesinden İbn Sînâ ve *Kitabu'n-Necat*'ı, Batı felsefesinden ise Hegel'in *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse (Felsefi Bilimler Ansiklopedisi Özet Halinde)* verilebilir) düzenli ise düzenli felsefe nizamları oluşturulmuş olur. Ancak böylesine düzenli değil de filozofun tüm eserlerinden bir nizam fikri ortaya konuyorsa buna da düzensiz felsefe sistemi diyebiliriz. Molla Sadra *el-Esfâru'l-Erba'a* adlı eserinde sistemi düzenli bir şekilde kurduğu için üst düzey sistem filozoflarından sayılır.

Umumiyetle felsefe sistemleri varlık teorisini geliştirdikleri filozofun ontolojisi ve bu ontolojinin gerektirdiği bilgi teorisi (epistemoloji) üzerine kurulur. Dolayısıyla temele alınan varlık ve bilgi anlayışı bir yöntem gerektirir; filozof bu yöntemi de temelde kurabilir veya bazen filozof sistemini kurarken ileri aşamalarda da bunu geliştirebilir. Molla Sadrâ'nın sistemi onun varlık teorisi üzerine kurulmuştur ve bu teoride savunmaya çalıştığı varlığın sezgisel olarak bilinebileceğini savunduğu bilgi teorisi üzerine

kurulmuştur. Buradan hareketle *hareket-i cevheriye* görüşünü savunduğu *teşkilü'l-vücûd* teorisi ise onun diğer bütün öğretilerinin temelini teşkil etmektedir. Ancak bu sistemi geliştirirken Sadrâ her bir bilimi sisteminde alt ve üst sistemler olarak kurmuştur. Bunun sonucu da şüphesiz ki varlığın asıl anlam kazandığı mebd'e' ve me'âd olarak İslam düşünce geleneğinde adlandırılan ölüm ötesi varlık âleminin ele alındığı konulardır. Bu eser Sadrâ'nın bu öğretileri nasıl bir kavramlar örgüsü içerisinde sunduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Anlaşıyor ki, Sadrâ varlık öğretisinin gereği olarak me'âd için Meşşâî filozoflarla kelamcılar arasında bir konumu savunmuştur. Yani, ahiret ne kelamcıların dediği gibi saf maddî bir varlık âlemi, ne de filozofların savunmaya çalıştığı saf akli varoluş düzeyinde ruhanî bir varlık âlemi olacaktır. Bunların ötesinde hareket-i cevheriyenin teşkil olarak gerçekleştiği bir varlık düzeyi olacaktır. Bunları ortaya koyabilmek için yazar ruh-benden ilişkisi, tenasüh, kabir hayatı, meâdın keyfiyeti, ba's ve haşır, sırat, amel defterlerinin dağıtılması, hesap ve mizan, cennet, ceennem gibi konu ile ilişkili birçok mesele almıştır.

İslam felsefesinde önemli bir konu olan ölüm sonrası varlık ve hayat, mebd'e' ve me'âd olarak düşünce geleneğimizin yaygın bir tartışma konusunu teşkil etmektedir. Bu tartışmalara ışık tutacağına inandığım böyle bir çalışmayı ilim dünyamıza kazandırdığı için Mahmut Meçin'e ayrıca müteşekkir olduğumuzu belirtilirken ilmi çalışmalarının devamını diler başarılar niyaz ederim..

Alparslan AÇIKGENÇ

29 Şubat 2020

Üsküdar, İstanbul

ÖN SÖZ

Ölüm sonrası hayat, tarih boyunca gizemli yönleri ile her insanı cezbeden bir problem olarak önemini korumuştur. İnsanı bekleyen kaçınılmaz hakikatin ötesinde mümkün bir hayatın varlığı ve bu hayatın nasıllığı dinî inançlardan mitolojik hikâyelere, felsefî öğretilerden bilimsel araştırmalara kadar uzanan geniş bir yelpazede bahse konu olmuştur. Antik Yunan felsefesinin iki önemli düşünürü Platon (ö. MÖ 347) ile öğrencisi Aristoteles (ö. MÖ 322) arasında görüş ayrılığına neden olan bu konu İslam düşünce tarihinde de birbirini tekfir etmeye varan ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmamızda önemini her devirde koruyan ölüm sonrası hayata, İslam felsefesinin klasik dönem sonrası yetişen önemli düşünürlerden Molla Sadrâ'nın (ö. 1050/1641) perspektifinden bakmayı amaçladık. Sadrâ, kendisinden önceki birikimden olabildiğince istifade ederek akıl ile nakli, madde ile manayı, yer ile göğü, dünya ile ahireti birleştirme girişimine dayalı güçlü ve cesur bakış açısı ile meseleye yeni bir yorum getirmektedir. Bu yorumu İslam düşünce tarihinde haşr/meâd problemine alternatif bir çözüm olarak ele alınabilir. Bu vesileyle bu çalışmayla Molla Sadrâ'nın daha yakından tanınmasına, eserleri ve güçlü felsefesine olan ilginin artmasına da fırsat olmasını temenni ediyoruz.

Bu çalışmamız bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde ölüm sonrası hayat probleminin mahiyeti, araştırmanın amacı, yöntemi, araştırmada başvuru temel kaynaklar ve konunun anlaşılır kılınmasını sağlayacak bazı teknik terimlerin kısa bir açıklamasını verdik. Molla Sadrâ'nın kim olduğunu merak edenler için ayrıca giriş bölümünde kısa bir biyografi sunduk. Birinci bölümde, konunun kapsamı ve Molla

Sadrâ'nın kendinden önceki dini ve felsefî öğretilerle kurduğu sağlam irtibat dikkate alınarak konunun arka planını aydınlatmaya çalıştık. Bu amaçla Antik Yunan Felsefesinde, Kur'an'da ve Molla Sadrâ öncesi İslam felsefesi geleneğinde ölüm sonrası hayat tasavvurlarını ana hatları ile ele aldık

İkinci bölümde Molla Sadrâ'nın ölüm sonrası hayat görüşünü şekillendiren kavram ve öğretileri belirlemeye ve anlamaya çalıştık. Onun varlık merkezli felsefe sisteminin temel öğretisi olan hareket-i cevherîye bağlı olarak nefsin mahiyeti ve bedenle ilişkisi, ölümün hakikati ve nefsin ölüm sonrası serencamı hakkındaki görüşleri ve tenasühe yaklaşımı üzerinde durduk. Üçüncü bölümde ise Molla Sadrâ'nın ölüm sonrası hayatın keyfiyetine dair görüşleri detaylı bir biçimde vermeye çalıştık. Sadrâ'nın eserlerinden yola çıkarak bu mühim konuyu nasıl ele aldığını, kendinden önceki dini ve felsefî ve birikimle kurduğu sağlam ilişkiler neticesinde aklî, naklî ve irfanî bir sentezle problemi ne şekilde tahlil ettiğini ve ne gibi çözümler getirdiğini belirlemeye çalıştık.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında öncelikle Molla Sadrâ gibi derin bir şahsiyetle tanışmamı sağlayan ve bu yolda her talebime ilgi ile karşılık veren Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç'e, şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmanın başından sonuna kadar bana omuz veren, beraber analiz ettiğimiz Arapça ve Farsça metinlerde büyük bir sabır göstererek Molla Sadrâ'yı doğru anlamama yardım eden, heyecanımı şevkimi yitirdiğim her anda müşfik tutumuyla diri tutan ağabeyim Mehmet Mekin Meçin'e minnet ve şükran borçluyum. Son olarak eserin basımı için her türlü kolaylığı sağlayan Fecr Yayınevi çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Mahmut MEÇİN

Mardin, 2020